

לא נחש ביעקב

כי לא־נחש ביעקב ולא־קסם בַּיִשְׂרָאֵל פֶּתַת יַאֲמַר לְיַעֲקֹב וּלְיִשְׂרָאֵל מִה־פֶּעַל אֵל: (במדבר כג כג).¹

ויקרא רבה א יב – לטובתן של ישראל התנבא בלעם

א"ר יצחק: עד שלא הוקם המשכן היתה נבואה מצויה באומות העולם.² משהוקם המשכן נסתלקה מביניהם, שנאמר: "אחזתיו ולא ארפנו עד שהבאתנו אל בית אמי ואל חדר הורתי" (שיר השירים ג ד). אמרו לו: הרי בלעם מתנבא! אמר להם: לטובתן של ישראל נתנבא: "מי מנה עפר יעקב" (במדבר כג י), "לא הביט און ביעקב" (שם כא), "כי לא נחש ביעקב" (שם כג), "מה טובו אוהליך יעקב" (שם כד ה), "דרך כוכב מיעקב" (שם יז), "וירד מיעקב" (שם יט).³

רש"י במדבר כג כג – לא צריכים מנחשים וקוסמים

כי לא נחש ביעקב - כי ראויים הם לברכה שאין בהם מנחשים וקוסמים.⁴ כעת יאמר ליעקב מה פעל אל וגוי - ... יאמר ליעקב אינו לשון עתיד, אלא לשון הווה. אינן צריכין למנחש וקוסם, כי בכל עת שצריך להיאמר ליעקב ולישראל מה פעל הקב"ה ומה גזרותיו במרום, אינן מנחשים וקוסמים אלא נאמר להם על פי נביאיהם מה היא גזרת המקום, או אורים ותומים מגידים להם. ואונקלוס לא תרגם כן.⁵

רמב"ן במדבר כג כג – לא נתונים להשפעות חיצוניות

כי לא נחש ביעקב - אינם צריכים לנחש וקסם ... אלא נאמר להם על פי נביאים מה גזרת המקום, או אורים ותומים מגידים להם, לשון רש"י.⁶ והנכון בעיני, כי בעבור היותו קוסם, ובלק שלח לו (לעיל כב ו) כי ידעתי את אשר תברך בקסמך מבורך ואשר תאור בהם יואר, ושלח לו קסמים,⁷ על כן אמר לו: אין נחש ביעקב להרע או להטיב להם, ולא קסם בישראל מזיק או מועיל. כי בכל עת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל בהם, כי מפי עליון

¹ שוב ושוב אנחנו חוזרים לברכותיו של בלעם. אמנם, כבר אמרו עליו במדרש: "אמרו לה לצרעה: לא מדובשך ולא מעוקצך" (תנחומא בלק סימן ו, רש"י במדבר כב יב), וגם קראו עליו את הפסוקים במשלי כז יד: "מִבְּרַךְ רָעָהוּ בְּקוֹל גְּדוֹל בְּבִקְרֵי הַשָּׁפִים קָלְלָהּ תַּחֲשֹׁב לָהּ" (במדבר רבה כ כא, בדברינו [מברך רעהו בקול גדול](#)), ומשלי כז ו: "נעתרות נשיקות שונא" (תענית כ ע"א), ועוד אמרו בגמרא סנהדרין קה ע"ב: "אמר רבי יוחנן: מברכתו של אותו רשע אתה למד מה היה בלבך, היינו, אוי לאותן ברכות - אך מה לעשות ופסוקי ברכות בלעם הם תפארת המליצה וחלקן הפך לסמל לתכונותיו של עם ישראל כמו: [עם לבדד ישכון, תועפות ראם לו, מה טובו אהליך יעקב](#), עם כלביא, [יזל מים מדליו](#) ועוד, ולא נמנעו דרשני כל הדורות מלצטט אותן.

² נראה שהכוונה היא לאדם הראשון שצפה הרבה דורות קדימה (סנהדרין לח ע"ב, שמות רבה מ ב, ויקרא רבה יד ה) ושמע את דיבור הקב"ה כשהוא עומד על רגליו (ושלא כבלעם שהיה נופל, במדבר רבה יא ג), אולי גם למך אבי נח שנתן לו את שמו ברוח הנבואה, "זה ינחמנו" (רד"ק בראשית ה כט, אבל לא הכל מסכימים לכך), נח (אבן עזרא בראשית ח כא, שמרחיב גם לשלושת בניו, שם ט ח), שם, עבר (בראשית רבה לז ז, בדברינו [שם ועבר - אבות אבותינו](#) בפרשת נח). ראו שבמקרא הקב"ה גם מתגלה ללבן ולאבימלך (ויקרא רבה א יג). ראו גם שפוטפר מבחין בשם הווי"ה (בראשית לט ג, בדברינו [ויהי ה' את יוסף](#) בפרשת וישב).

³ המדרש אמנם ממשיך שם בהשוואה בין נביאי ישראל ונביאי אומות העולם, שלא תחשוב שנבואת נביאי אומות העולם שווה לנבואת נביאי ישראל, ואומר בין השאר: "אין הקב"ה נגלה על נביאי אומות העולם אלא כאדם שבא מדרך רחוקה ... אבל נביאי ישראל - מיד ... נביאי אומות העולם בחצי דיבור ונביאי ישראל בדיבור שלם". אבל אנחנו בעסקי ברכה ולא נבואה ומדרש זה מחזק את הגישה שרואה בחיוב את ברכותיו של בלעם - בניגוד לכל המקורות שהבאנו בהערה 1 לעיל, ובהן ברכתו: "כי לא נחש ביעקב" עליה נבקש לדרוש הפעם. האם היא אכן ברכה תמימה וכנה או שמא מסתתר (גם) בה עצמה איזה נחש קטן? האם עם ישראל זכה לקיימה? ואנחנו עומדים שבת אחת אחרי [הנחשת](#) שעשה משה ...

⁴ בלעם שתום העין שהוא עצמו קוסם, ככתוב ביהושע יג כב: "וְאֶת־בְּלַעַם בְּרַב־עוֹר הַקּוֹסֵם הָרְגוּ בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל בְּחָרֵב אֶל־חִלְלֵיהֶם", צופה ורואה לעומק שאין בבני ישראל מנחשים וקוסמים ומשבח אותם על כך. בגין שאין בהם מנחשים וקוסמים ראויים הם לברכה. ראויים או מבורכים? אפשר שאין כאן ברכה שלא יהיה בהם אף פעם מנחש וקוסם וכו', אלא ברכה של כרעג - של מה שבלעם רואה עכשיו - ברכה על תנאי. ומה יהיה בעתיד?

⁵ נראה שרש"י מבין את "כעת" במונח של בכל עת. דבריו: "אינו לשון עתיד אלא לשון הווה", משמעותם שאין כאן נבואה לעתיד הרחוק, כמו נבואתו האחרונה של בלעם: "אראנו ולא עתה אשורנו ולא קרוב" (במדבר כד יז) וכמו שמתרגם אונקלוס "כעידן יתאמר ליעקב וכו'", אלא נבואה של הווה מתמשך ומתמיד: "כי בכל עת שצריך להיאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל", יקומו להם נביאים או כהן גדול עם אורים ותומים שיאמרו להם את דבר ה'. ולפיכך: "כי לא נחש ביעקב" כמצב טבעי של עם שמאמין בקב"ה ואינו צריך לאמונות טפלות, ניחושים וסימנים למיניהם. מעין זה מפרש גם רשב"ם, נכד רש"י, שמדגיש את הכרתו של בלעם, ודבריו לבלק, שעם ישראל שונה מהם: "כי לא נחש ביעקב וגו' - אינם מעוננים וקוסמים כמונו ולא שואלין אוב וידעוני: אלא כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל - מתוך ששכינה ביניהם אומרים להם הנביאים ליעקב ולישראל היום מה פעל וגזר הקב"ה לימים הבאים, ואינם צריכים נחש וקסם". ומה יעשה עם ישראל כשלא יהיו לו אורים ותומים ונביאים? האם גם אז יידע לא להתפתות לניחושים ונחשים?

⁶ עד כאן דברי רש"י שהבאנו לעיל.

⁷ ככתוב במדבר כב ז: "וַיִּלְכוּ זִקְנֵי מֹאָב וְזִקְנֵי מִדְּיָן וְקֹסְמִים בְּיָדָם וַיָּבֹאוּ אֶל־בְּלַעַם וַיְדַבְּרוּ אֵלָיו דְּבַרֵי בְלָק".

תצא להם הרעות והטוב. לומר, כי חלק ה' עמו - אינם בממשלת שרים וכוכבי השמים וכסיליהם שיזיק להם אדם בקסם ונחש כגוים. וזה כאשר אמר משה: "אשר חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים תחת כל השמים ואתכם לקח ה' להיות לו לעם נחלה" (דברים ד יט כ) כאשר פירשתי בסדר אחרי מות (ויקרא יח כה).⁸

ספורנו במדבר כג כג – תועפות הראם

כי לא נחש ביעקב. והטעם שהוציאים ממצרים ומגרש גוים בשביל ישראל ונותן לישראל תועפות ראם, הוא כי הם דור דורשיו ולא ידרשו הנחש, כאומרו: "כי הגוים האלה וכו' אל מעוננים ואל קוסמים ישמעו ואתה לא כן" (דברים יח יד).⁹

במדבר רבה פרשה כ סימן כ – מה פעל אל ומה פעלו ישראל

"כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל כעת ייאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל". הרי אתה מְחַזֵּר ומנחש ומקסם באי זה מקום תשלוט בהם, והם אינם כן: כשהם צריכים להילחם בשונא, עומד כהן גדול ולובש אורים ותומים ונשאל בהקב"ה. וכל הגוים מְקַסְמִים ומנחשים, ואלו מְשַׁבְּרִים אותם בתשובה, שנאמר: "מפר אותות בדים וקוסמים יהולל" (ישעיה מד כה).¹⁰

"כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל" - ראתה עינו את ישראל יושבים לפני הקב"ה כתלמיד לפני רבו לעתיד לבוא ושואלים ממנו כל פרשה ופרשה למה נכתבה. וכן הוא אומר: "כִּי לִישָׁבִים לִפְנֵי ה' יִהְיֶה סִתְרָה לְאֶכָּל לְשִׁבְעָה וְלִמְכָסָה עֲתִיק" (ישעיהו כג יח) ואומר: "ולא יכנף עוד מוריך והיו עיניך רואות את מוריך" (שם ל כ). ומלאכי השרת רואים אותם ושואלים אותם: מה הורה לכם הקב"ה? לפי שאינן יכולין ליכנס במחיצתו, שנאמר: "כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל".¹¹

⁸ עם ישראל בכלל "לא בקטע" של ניחושים וקסמים. אין הם נתונים להשפעתם של כוכבים וגורמים חיצוניים, עליונים או תחתונים, שיכולים להזיק להם. לא שאין הם עוסקים בנחש וקסם, אלא ההפך, אין נחש וקסם פועלים עליהם ויכולים להזיקם (רמב"ן האמין בכוחם הכללי של כשפים, ראו בדברינו [ולא יזבחו עוד לשעירים](#) בפרשת אחרי מות). ראו גם פסיקתא זוטרתא (לקח טוב): "כי לא נחש ביעקב. לא מזיקם שום ניחוש. וקסם. לא יש להזיק לישראל". זה הפירוש של: "כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל". הבחנה זו נאמרת מפי קוסם שמלאכתו קסמים ולחשים, ניחושים, קללות ושאר מיני מאגיות. ממילא מתבקשת ההשוואה של עם ישראל עם בלעם ובלק, כפי שכבר ראינו ברשב"ם לעיל. אבל רמב"ן הולך צעד נוסף גדול קדימה. רמב"ן גם לא נזקק להשוואה עם הנבואה והאורים והתומים שראינו לעיל אצל רש"י ורשב"ם (ולהלן גם במדרשים) וממילא גם בטלה שאלתנו: ומה כשאין לעם ישראל אורים ותומים ונביאים? עם ישראל פשוט לא מצוי תחת השפעת קסמים, נחשים, כוכבים ומזלות (אבל הברכה הכי שכיחה בעם ישראל זה "מזל טוב"). אגב, שים לב לשימוש שעושה רמב"ן בפסוק: "מפי עליון לא תצא הרעות והטוב" (איכה ג לח). משמעות הפסוק המקובלת היא שהקב"ה אינו מתערב ולאדם יש כח בחירה. ראו דברינו [על כח הבחירה ולפנים משורת הדין](#) בפרשת ראה. רמב"ן משיט את המילה "לא" ומשתמש בפסוק לציין שעם ישראל נמצא תחת השגחת הקב"ה ולא תחת גרמי השמים, גלגלים ומזלות ושאר 'מתווכים' בין האדם לאלוהים.

⁹ תועפות הראם שגם בהם משבח בלעם את עם ישראל, הם עפי" ספורנו, הכח ששיחרר אותם מתרבות הניחוש, הכישוף והקסמים של מצרים בה היו משועבדים זמן רב. הם שהביאו אותו למצב "כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל". בכך צועד ספורנו בנתיב שסללו לפניו אבן עזרא ורמב"ן כפי שהבאנו בדברינו [כתועפות ראם](#) בפרשה זו בשנה האחרת. ראו דברי אבן עזרא שם: "והטעם, שזה האל שם תוקף לישראל. וכל זה בעבור שהוא דבוק בשם, ולא יבקש כי אם מאתו, כי אין להם צורך למנחש וקוסם". ורמב"ן מפרש שם: "כי בהוציאו אותם ממצרים הנה לו תוקף גדול כתועפות ראם על כל בהמה. ואיך לא יתקיימו כל ברכותיהם ואין בהם נחש וקסם". ראו גם פירוש כלי יקר בראש פרשתנו, במדבר כב ה, שכל החשבון של בלק ובלעם היה שאולי בני ישראל עוד לא נגמלו מהשפעת תרבות הנחשים של מצרים. ככה הבינו בלק ובלעם את מכות מצרים, בפרט מכת הארבה המרומזת בפסוק: "הנה כיסה את עין הארץ" ומכת החושך: "ואין זה כי אם בכח הכישופים אשר למדו במצרים. ובלעם חשב שמא יאמר לו ה' שכבר שכחו כל מעשה ארץ מצרים, על כן שינה ואמר: הנה העם היוצא ממצרים, שדומה כאילו עכשיו הם יוצאים. ומדקאמר בלעם בנבואה כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל, שמע מינה שעד הנה היו חשודים במנחשים וקוסמים". תרבות הניחוש של מצרים לא במהרה תיעלם. ואם נשוב לדברי ספורנו לעיל, ראו איך הוא מזכיר ביד אחת את מצרים וביד השנייה את תרבות ארץ כנען שגם לה לא חסר דבר בכישוף וניחוש וקסמים; וממנה מזהיר משה בספר דברים בציווי: "לֹא־מֵצֵא בָךְ מַעֲבִיר בְּנִרְבֵּיתוֹ בְּאֵשׁ קֶסֶם קְסָמִים מְעוֹנֵן וּמְנַחֵשׁ וּמְכַשֵּׁף: ... תָּמִים תִּהְיֶה עִם ה' אֱלֹהֶיךָ". תועפות הראם צריכות חיזוק ועידוד משני הכיוונים! ברכת בלעם: "כי לא נחש ביעקב", נאמרת "בחצי הדרך" שבין ארץ מצרים וארץ כנען. בתום ארבעים שנות נדודים במדבר בהם עם ישראל אולי נגמל מכישופי וניחושי מצרים וצריך כעת להיות מספיק מחושל לעמוד כנגד ניחושי וכישופי ארץ כנען. ראו דברינו [כמעשה ארץ מצרים וכמעשה ארץ כנען](#) בפרשת אחרי מות. האם ברכת בלעם "כי לא נחש ביעקב" תהיה מספיק חזקה?

¹⁰ עד כאן בדומה לרש"י שהבאנו לעיל (נכון יותר רש"י לקח מהמדרש) וכך הוא גם במקבילות בתנחומא בובר והרגיל ובמדרש ילמדנו בפרשתנו ואחרים. האם הכהן הגדול, האורים והתומים וגם הנביאים (שחסרים במדרש זה) הם התשובה המלאה לפעולות הניחוש והקסמים של הגוים? האם נערוך את האורים ותומים כנגד האורקל היווני למשל ונראה מי גובר על מי?

¹¹ למרות שיצרנו פיסקה מפרידה בין שני חלקי המדרש, נראה שהוא אחד. כשם שאת הפסוק יש לקרוא בשלמותו: "כִּי לֹא־נֶחֱשׁ בְּיַעֲקֹב וְלֹא־קֶסֶם בְּיִשְׂרָאֵל כֵּתִיב לְיַעֲקֹב וְלִישְׂרָאֵל מִהַפְּעֵל אֵל"; "כי לא נחש" קשור קשר הדוק עם "מה פעל אל"; כך יש גם לקרוא את המדרש בשלמותו. וכך הוא באופן ברור במקבילה במדרש אגדה (בובר) על הפסוק: "כי לא נחש ביעקב. אין ישראל כשאר אומות העולם, שהאומות הולכים אחר נחשים וקוסמים ... אלא ישראל עת שמבקשים דבר לידע, יש להם נביאים שאומרים להם מה הקב"ה עתיד לעשות. לכן נאמר: כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל ... לפי שישראל לא היו הולכים אחר נחשים וקוסמים, זכו לעולם חדש. ישבו כולם לפני השכינה הם והמלאכים חוצה להם, והמלאכים ישאלו להם מה פעל אל, ולפי שאין בו לא נחשים

ספרא קדושים פרשה ג סימן ב – איסור נחשוש ודומיו

"לא תנחשו" - כגון אילו שהם מנחשים בחולדה בעופות ובכוכבים. לא תעונו - אילו אוחזים עינים. רבי ישמעאל אומר: זה המעביר על העינים. רבי עקיבא אומר: אילו נותני עתים כגון אילו שהם אומרים למודות ערבי שביעית להיות יפות, עקורות, קטניות להיות רעות.¹²

מדרש תנאים לדברים יח ט - אזהרה בכניסה לארץ

"כי אתה בא אל הארץ אשר ה' אלוהיך נותן לך לא תלמד לעשות וכו' " - הרי משה מזהיר את ישראל שלא לעשות כמעשה הגוים שהן באים לירש את ארצם ... "מעביר בנו ובתו באש" - זה המעביר מזרעו למולך ... "קוסם קסמים" - זה הקוסם ועושה מעשה ואומר דברים שעתידין להיות ... זה האוחז במקלו ואומר אם אלך ואם לא אלך ... "ומנחשו" - זה האומר פתו נפלה מפיו, מקלו נפל מידו, בא קורא לו מאחוריו, עורב קורא לו, צבי הפסיקו בדרך, עבר נחש מימינו, שועל משמאלו. אל תתחיל בו שחרית, הוא ראש חדש, הוא מוצאי שבת ... וכן כל העושה סימנים לעצמו אם יהיה כך וכך ואם לא יהיה כך וכך לא יהיה כך וכך - כאליעזר עבד אברהם, הרי זה נחשוש.¹³

מסכת פסחים דף קיא עמוד א – החשש מכשפים בתלמוד

העובר בין שני דקלים ... השותה מים שאולין ... העובר על מים שפוכין ... והני מילי היכא דליכא למיחש לכשפים, אבל היכא דאיכא למיחש לכשפים, אף על גב דאיכא כל הני - חיישינן ... שלושה אין ממצעין ולא מתמצעין ... ואי ממצעין מאי תקנתיה? אמר רב פפא: נפתח ב"אל" ונפסיק ב"לא". אי נמי: נפתח ב"לא" ונפסיק ב"לא".¹⁴

רמב"ם הלכות עבודת כוכבים יא ד – הקשר לעשייה ודין סימנים

אין מנחשין כעכו"ם שנאמר לא תנחשו. כיצד הוא הנחשו? כגון אלו שאומרים הואיל ונפלה פתי מפי או נפל מקלי מידי איני הולך למקום פלוני היום שאם אלך אין חפציי נעשים. הואיל ועבר שועל מימיני איני יוצא מפתח ביתי

ולא קסמים, אלא אחר מאמרו של הקב"ה הם הולכים". "לא נחש ביעקב" הוא שלילת הנחשוש, הוא עדיין לא אומר מה כן עושים. גם ההסתמכות על הכהן הגדול, גם ההקשבה לדברי הנביא, עדיין אינם "מה פעל אל". זה קורה כאשר ישראל "יושבים לפני הקב"ה כתלמיד לפני רבו לעתיד לבוא ושואלים ממנו כל פרשה ופרשה למה נכתבה" (כולל פרשת בלעם שבקשו להכניס לקריאת שמעי!). כאשר ישראל דבקים בתורה שאין למלאכים חלק בה! (שבת דף פח), וגם נביא אינו רשאי לחדש בה (גמרא תמורה טז ע"א ועוד), רק תלמידי החכמים בבית המדרש. כאשר יש פעולה והתפעלות ישירים בין עם ישראל והקב"ה. אין שום מתווכים באמצע, אז "כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל ... מה פעל אל". ראו דברינו [אין עוד מלבדו](#) בפרשת ואתחנן. ויש לשים לב להרחקת המלאכים כאן! פתח המדרש בהרחקת הנחשוש וסיים בהרחקת המלאכים. האין זה כנגד כל השבעות ושמות מלאכים שהיו ועדיין ישנם ביהדות? כל זה ראתה עינו של בלעם ואולי הצליח בכל זאת 'להגניב' איזו "ברכה" קטנה כאן.

¹² ובגמרא סנהדרין סה ע"ב: "תנו רבנן: מנחש - זה האומר פתו נפלה מפיו מקלו נפלה מידו. בנו קורא לו מאחוריו. עורב קורא לו, צבי הפסיקו בדרך, נחש מימינו ושועל משמאלו. אל תתחיל בו, שחרית הוא, ראש חודש הוא מוצאי שבת הוא". הרי לנו שהתורה טורחת להזהיר על הנחשוש והכממים יודעים לפרט את סוגי הנחשוש השונים. ברכת בלעם אינה מספקת ואין בה ערובה. ראו שוב דברי משה הנמרצים בספר דברים יח ט"ב: "כי אתה בא אל הארץ אשר ה' אלהיך נתן לך לא תלמד לעשות פתועבת הגוים ההם: לא ימצא בך מעביר בנו ובתו באש קסם קסמים מעונן ומנחש ומכשף: וחבר חבד ושאל אוב וידעני ודרש אל המתים: כי תועבת ה' כל עשה אלה ובגלל התועבת האלה ה' אלהיך מוריש אותם מפניך: תמים תהיה עם ה' אלהיך". ראו באיזו קבוצה "מכובדת" נמצא המנחש ועל רובם אם לא כולם זעקו ונביא ישראל חזר וזעק. ראו דברינו [תמים תהיה עם ה' אלוהיך](#) בפרשת שופטים.

¹³ לתנאים אין ספק מה כלול בציווי "לא תנחשו" וממילא גם בציפיות מעם ישראל לקיים את ברכת בלעם: "כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל". דרשות התנאים גם מרחיבות את איסור הנחשוש למתן סימנים מכל סוג שהוא, בפרט סימנים מעשיים שבעטיים האדם מחליט לעשות משהו או להימנע מעשייה (לצאת לעבודה או להישאר בבית). זאת ועוד, בהגדרה מהו נחשוש לוקחים התנאים כדוגמה את מעשייה של אליעזר עבד אברהם בבחירת הנערה ושל יונתן בן שאול בהחלטה לעבור למצב פלישתים (שמאל א יד ט)! אם ירצה מישהו ללמוד ממעשה אליעזר בבחינת "יפה שיחתן של עבדי בתי אבות מתורתן של בנים" (בראשית רבה ס ח), התשובה היא: כן, גם על דרך השלילה! "כאליעזר עבד אברהם - הרי זה נחשוש". וכבר הרחבנו בנושא זה בדברינו [נחש אליעזר](#) בפרשת חיי שרה. דברינו כאן משלימים את דברינו שם, אך בין שניהם לא נגענו אלא במעט בנושא המורכב של נחשוש.

¹⁴ מתנאים לאמוראים. בעקבות ארבע כוסות בפסח דנה הגמרא שם בחשש מ"זוגות" שהוא מנהג (בבלי) שלא לעשות דברים בכפולות של שניים (ראו דברינו [ליל שימורים הוא](#) בפסח), ממשיכה שם הגמרא ברשימה ארוכה של הימנעות מעשיית דברים שיש בהם חשש נזק ופגיעה (עין הרע): מתי כן ומתי לא, מתי זה כישוף ומתי לא. ומה התקנה לכל אלה (אולי לא רק לממצעין)? אומר רב פפא שיאמר את צמד הפסוקים בפרשתנו המתחיל ב"אל" ומסתיים ב"אל": "אל מוציאם ממצרים פתועבת רגם לו: כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל פתע יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל" (או עצה אחרת, לומר את הפסוק: "לא איש אל ויכזב וגדאדם ויתנחם ההוא אמר ולא יעשה ודבר ולא יקימה", ראו דברינו [לא איש אל ויתנחם](#) בפרשה זו). האם עצה זו סילקה את הנחשושים, הבדיקות, הסימנים והחששות מעין הרע וכו' מישראל? האם פסוקי השבח שבלעם מרעיף על ישראל גרמו להם להימנע מניחשוש? לפי שכיחות אזכור סוגי נחשוש, מיני "רפואות" ופעולות מאגיות בתלמוד בלבד, ספק רב עם עצות אלה הועילו. אולי בדיעבד להרגיע את מי שחושש לסימנים ונחשים ושאר אמונות תפלות, אבל לא לסלק לכתחילה את החשש והפחד מהם.

היום שאם אצא יפגעני אדם רמאי... וכן המְשִׁים סימנים לעצמו: אם יארע לי כך וכך אעשה דבר פלוני ואם לא יארע לי לא אעשה, כאליעזר עבד אברהם. וכן כל כיוצא בדברים האלו, הכל אסור וכל העושה מעשה מפני דבר מדברים אלו לוקה.¹⁵

ירושלמי שבת פרק ו הלכה ט – הקשר לאסטרולוגיה¹⁶

רב חונה מספר סיפור זה: גר אחד היה אסטרולוגוס. פעם אחת רצה לצאת (לדרך) אמר (בלביו): וכי עכשיו יוצאים?!¹⁷ חזר ואמר (בלביו): כלום לא נדבקתי באומה זו, אלא כדי לפרוש מדברי (הבל) הללו. נָצָא בשם בוראנו. כשהתקרב למקום סכנת (חיה רעה), (התנפלה החיה) על חמורו ואכלתהו. מה גרם לו שייכנס לסכנה? שבתחילה הרחר שלא לצאת. מה גרם לו להינצל? שבסופו של דבר סמך על בוראו. אמר לו: כל המנחש סופו לבוא עליו. ומה טעמו? "כי לא נחש ביעקב". כי לו - נחש.¹⁸ אמר ר' אחא בר זעירא: כל מי שאינו מנחש מחיצתו לפניו כמלאכי השרת. ומה טעמו? "כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אלי" [במדבר כג כג].¹⁹

מסכת נדרים דף לב עמוד א – הציווי כבר לאברהם

"ויוצא אותו החוצה" (בראשית טו ה) - אמר לפניו: רבש"ע, הסתכלתי במזל שלי ואיני ראוי להוליד בן. אמר לו: צא מאיצטגנינות שלך, אין מזל לישראל. אמר רבי יצחק: כל המתמים עצמו - הקב"ה מתמים עמו, שנאמר: "עם חסיד תתחסד עם גבר תמים תתמם" (תהלים יח כו). א"ר הושעיא: כל המתמים עצמו - שעה עומדת לו, שנאמר: "התהלך לפני והיה תמים", וכתוב: "והיית לאב המון גוים". אמר רבי: כל המנחש - לו נחש, שנאמר: כי לא נחש ביעקב. והא בלמ"ד אל"ף כתיב! אלא משום מדה כנגד מדה.²⁰ תני אהבה בריה דרבי זירא: כל אדם שאינו מנחש - מכניסין אותו במחיצה שאפילו מלאכי השרת אין יכולין ליכנס בתוכה, שנאמר: "כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל, כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אלי".²¹

¹⁵ ומתנאים ואמוראים לראשונים. לרמב"ם דעה מאד מוצקה בנושא נחוש, שמזכירה את מדרש תנאים הנ"ל. אבל יש חולקים עליו, בראשם כמובן בן הפלוגתא העיקרי שלו, רבי אברהם בן דוד (ראב"ד, פרובנס מאה 12) שנותן פירוש אחר למאמר הגמרא בחולין צה ע"ב: "כל נחש שאינו כאליעזר עבד אברהם וכיונתן בן שאול אינו נחש". וכבר הארכנו גם ברמב"ם זה בדברינו [נחש אליעזר](#) בפרשת חיי שרה. יש מחלוקת יסודית בין הראשונים, רמב"ם ורש"י מצד אחד, ראב"ד והמאירי מצד שני, בכל היחס להגדרת איסור נחוש ויותר מכך ביחס ל"סימן" שהוא לכאורה נחוש קל יותר. פורמלית, מחלוקת זו מבוססת על הבנת מאמר הגמרא: "אף על פי שאין נחש יש סימן" (תלמוד בבלי חולין צה ע"ב, ירושלמי שבת פרק ו הלכה ט, בראשית רבה פה ה) - האם סימן הוא עדיין סוג של נחוש (קל יותר), או שאיננו נחוש כלל. האם מותר לפעול על פי סימנים או לא. מעשית, נראה שהמחלוקת נובעת מהנכונות (או אי הנכונות) להתפשר עם הנטייה האנושית הטבעית של בני האדם לעסוק בנחוש, לחפש בסביבתם סימנים שיתנו פשר והנחיה מה לעשות ומה לא לעשות בחיים המורכבים מסביב. שהרי נביא אין לנו (לא למצוא אתונות ולא למנות מלך) וכהן גדול ואורים ותומים אין לנו, ותלמידי החכמים "יושבים לפני הקב"ה כתלמיד לפני רבו לעתיד לבוא ושואלים ממנו כל פרשה ופרשה למה נכתבה" ואין שעתם פנויה למועקות וטרדות עמך. ראו דבריו הרכים והנוטים להקל של המאירי בפירושו בית הבחירה למסכת סנהדרין סח ע"א: "וכן הרוצה לעשות דבר ושאל לתינוק על פסוק שבפיו ונמנע מעשייתו על פיו, כל זה מותר. כללו של דבר, כל שהוא סימן שהוא מניחו לעצמו ואינו נחש קדום וכללי לכל, אף על פי שעושה או נמנע מעשות על פי אותו הנחש, הרי זה מותר. וזהו נחש אליעזר עבד אברהם ויונתן בן שאול". כמה "פסוק לי פסוק" יש לנו בתלמוד! ולמה לא נחשוב שרוח הקודש שנצנצה מבין אותיות החושן בשאלת האורים והתומים ושיצאה מפי נביא שראה בצרכיהם של ישראל וכאבם, למה שלא תופיע לעיתים גם בימינו? ראו דברינו [בת קול בסיני ובבית המדרש](#) בחג השבועות.

¹⁶ בתרגום קטע זה בירושלמי נעזרנו בידידנו ראובן קמפניאנו ה"ו ותודתנו נתונה לו בטוב רחש ובלי נחש או כחש.

¹⁷ משום שצפה באסטרולוגיה שלו שאין זה זמן טוב לצאת לדרך בשל סכנה כלשהיא.

¹⁸ מי שמנחש, גורם רעה (נחש) לעצמו. חילופי "לא" ו"לר" כמו שמצאנו למשל בדרשות על הפסוק בישעיהו סג ט: "בְּכָל־צָרְתָם לֹא לֹא צָר". ושם זה כתיב וקרי במסורת המקרא.

¹⁹ מדרש זה מזהה את הנחוש עם האסטרולוגיה וגם מחזיר אותנו למדרשים החיוביים על הפסוק: "כי לא נחש ביעקב". אבל לא כברכה מובנת מאלה, כזכות אוטומטית של ישראל, אלא כמטרה ושאיפה לדרך חיים נכונה. ועל תנאי. הפסוק נדרש לשני כיוונים למי שלו נחש (שלילי) ולמי שלא נחש (חיובי). ראו אגב בירושלמי שם הסיפור על שניים מתלמידיו של רבי חנינא שיצאו לקצוץ עצים, שאסטרולוג אחד ראה שהם "יוצאים ואינם חוזרים", ובזכות מצווה שקיימו בדרך, שנתנו ממעט הלחם שהיה בידם לזקן עני, ניצלו. דא עקא שסיפור זה אינו מעקר לחלוטין את כוחה של האסטרולוגיה, רק מראה שכוחה של הצדקה לשנות את שנגזר. וכפי שאומר שם האסטרולוגוס: "מה אני יכול לעשות שאלוהיהם של הללו מתפייס בחצי כיכר לחם". (ראו מקבילה לסיפור זה בתנחומא שופטים י ושם ניצלו האנשים שיצאו למלאכתם בזכות שקראו את שמע) נראה שקשה לקיים בשלימות את ברכת בלעם: "כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל" ויש בחז"ל כבוד מסוים לאסטרולוגיה. אבל ניתן להתגבר עליה במצוות, בתפילה ובמעשים טובים.

²⁰ עם חיבור לנחש שעליו נאמר: "ואתה תשופנו עקב", אפשר לדרוש כך: כי לו נחש - מי שעוסק בנחוש - יעקבנו נחש. ומי שלא נחש - שאיננו עוסק בנחוש - יימנה על בית יעקב. ראו צמד המילים "ליעקב ולישראל" בפסוק.

²¹ ההוכחה היא מהמילים "מה פעל אל" וכמו המדרשים לעיל שהקב"ה לומד תורה עם בני ישראל ואין המלאכים יכולים להיכנס למחיצה זו. אפשר שבין השיטין אנחנו שומעים כאן ביקורת אפילו על אברהם, שהקב"ה היה צריך להוציא אותו מהאיצטגנינות, היינו מצפיית העתיד בכוכבים, היא האסטרולוגיה שראינו בירושלמי לעיל. לא רק אליעזר נחוש, גם אברהם. אלא שאברהם הוא היהודי הראשון, כמו הגר האסטרולוג שראינו בירושלמי לעיל. למי שניפץ את הפסלים בעצמו, נדד מארץ אחת לאחרת ועמד [בעשרה ניסיונות](#), הקב"ה עוזר לצאת מהאיצטגנינות שלו ולהיות תמים. אברהם הוא הדגם לדורות ליציאה מעולם האיצטגנינות,

שבת שלום מחלקי המים

מים אחרונים 1: בהקשר רחב יותר של ברכות בלעם והדעות השונות אם לראות בהן דבר חיובי שניתן ורצוי לצטט, או שמא "לא מדובשך ולא מעוקצך" (ראו הערה 1 לעיל), נראה לנו להציע עמדה שלישית ברוח "נבואה המגשימה את עצמה", נכון יותר: נבואה וברכה שמבקשת להגשים את עצמה. כאשר התורה שמה בפי בלעם את הברכות שבפרשתנו, שעל יפי לשונן המליצית ותוכנן החיובי אין חולק, היא מציבה רף גבוה שיש לשאוף אליו. כמו הורים או מורים שמשבחים ילד על יכולותיו ותכונותיו (לא בהכרח הישגיו) ויוצרים אצלו/ה תחושה כפולה הן של יכולת והן של יעד שניתן וצריך להגיע אליו. מה שמכונה בפסיכולוגיה אפקט ההילה, אפקט גלתיאה, אפקט פיגמליון ועוד. ראו הערך [נבואה המגשימה את עצמה](#) בויקיפדיה. קריאת פרשת בלעם מידי שנה בשנה מטרתה לבחון את עצמנו מול דברי בלעם דווקא, זה שביקש לבלוע עם. אומרים לך שאתה עם כלביא – אז תהיה עם כלביא. אומרים לך מה טובו אוהליך יעקב – יש ציפייה שאכן יהיו אוהלינו טובים. אומרים לך: "כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל" – מצפים מעם ישראל שיחדל מניחושים, קסמים, קמיעות וסימנים למיניהם ויאמין רק במי שאין עוד מלבדו.

מים אחרונים 2 לשובב נפש בקיץ החם: מספרים על הפיסיקאי [נילס בוהר](#) Niels Henrik David Bohr, יהודי לשם שינוי) שבאו תלמידיו לבקר אצלו וראו בפתח ביתו פרסת סוס. ישבו אתו ודנו בענייני מדע חובקי עולם ולא העזו לשאול אותו מה פשר הדבר. הכיצד זה, מדען רציונליסט כמוהו מאמין באמונות טפלות? לבסוף אזר בכיר התלמידים אומץ והפטיר כלפי פרופ' בוהר: שמנו לב שבפתח ביתך תלויה פרסת סוס. "כן", ענה בוהר ביובש. אזר התלמיד אומץ נוסף והוסיף לומר: "אבל זה הרי דבר של אמונות טפלות, אין בזה כלום". ענה לו בוהר: "בוודאי, דבר מטופש הוא זה, אין בו שום ממשות". לא התאפק התלמיד ואמר: "אז למה תלית אותו?". ענה לו בוהר את המשפט האלמותי: "כי האיש שמכר לי את זה, אמר לי שזה עוזר בין אם מאמינים בזה ובין אם לא...". ועמך יאמרו: "מה שבטוח...".

אסטרולוגיה, מזלות, ניחושים למיניהם ושאר סימנים שאינם חלק מהציווי: "תמים תהיה עם ה' אלוהיך" והציווי: "אין עוד מלבדו". ואולי גם הקשר לאברהם נרמז בברכותיו של בלעם שפותח בפסוק: "כי מראש צורים אראנו ומגבעות אשורנו" ועפ"י המדרש ההרים הם האבות והגבעות הן האמהות. אלא שמסתבר שאמונה מונותיאיסטית צרופה היא עניין קשה לכל אדם, גם לבני אברהם. שהרי איזו היא הברכה היהודית הנפוצה ביותר? מזל טוב! ועכ"פ, מי שזוכה לקיים "כי לא נחש ביעקב" אינו עושה זאת מכוח ברכתו של בלעם שהיה אחד בפה ואחד בלב, אלא מכוחו של אברהם אבינו שהיה הראשון לצאת מהעולם האלילי. ראו דברינו [בין אברהם לבלעם](#).